

Når vi nå skal snakke om selvmord blant samer, hva er det viktig at vi snakker om?

Omtale av: Jon Petter A. Stoor: Suicide among Sami: Cultural meanings of suicide and interventions for suicide prevention in Nordic parts of Sápmi.

Författare: Hanne Haavind, professor emeritus ved Psykologisk institutt, Universitetet i Oslo

Startpunktet for Jon Petter Stoor's PhD-avhandling var at han organiserte en rekke fokusgruppe-intervjuer med medlemmer fra samiske lokalsamfunn, først i Sverige og så i Norge. Hans innledningsspørsmål var på svensk (ikke alle deltakere kunne samisk, og Stoor er selv «svensk/samisk»): «När vi nu ska prata om självmord bland samer, vad tycker ni då är viktigt att vi pratar om?»

Selvmord som individuell handling og som kulturell hendelse

Et slikt spørsmål søker ikke etter deltakernes personlige erfaringer med selvmord som individuell handling. Selv om enkelte av deltakerne kan ha vært etterlatte etter selvmord fra en person som sto dem nær, eller andre kan ha vært helsepersonell som har arbeidet med samiske pasienter som har forsøkt å ta sitt eget liv, var dette ikke en invitasjon til fortellinger om det enkelte tilfelle. Nei, de var invitert med som bidragsyttere til undersøkelsen fordi de kjenner til og forstår samisk kultur. Spørsmålet inviterer til refleksjon og utveksling om samer blant samer. Hvordan skal de – som selv deltar i og forvalter samisk kultur – forstå at en form for «oppnopning» av selvmordshendelser har ført til at dette er blitt et følsomt tema? Dersom noen av dem ville fortelle de andre i gruppen om selvmordshandlinger fra personer som de kjente til, var det for å illustrere hvordan dette blir til hendelser som er forstyrrende i kulturell forstand. I gruppen skulle deltakerne få anledning til å prøve seg frem og hjelpe hverandre. Det underliggende premisset var at det kan være både smertefullt og skambelagt – men likevel nødvendig – å snakke om selvmord.

Det er bare noen ganske få personer som går til det skritt å ta sitt eget liv. Dermed blir det desto mer oppsiktsvekkende når noen gjør det. Jon Petter Stoor's undersøkelse ble rettet mot å forstå hvordan selvmordshandlinger kommer til å angå alle som vil delta i og styrke den samiske kulturen. Når avhandlingen drøfter hvilke talemåter, eller diskurser, som er viktige for deltakerne, tar forskeren dette temaet et steg videre. Han kommer til å løfte frem kulturelle strids-spørsmål og peke på hva som oppfattes som riktige og gale forståelsesmåter. Deltakerne hadde kanskje hørt forklaringer som de var skeptiske og avvisende til. De kunne føle seg forpliktet til å bringe både det politiske og det helsefremmende arbeidet for å forebygge selvmord inn på riktig spor. I en minoritetskul-

tur vil selvmord kunne bli omtalt som et internt anliggende, eller som en form for grensedragning mellom oss og de andre.

Er det noe med «oss», eller er det noe «vi» utsettes for?

Spørsmål som «Hva er det med oss?» blir relevant når gruppedeltakerne vil forstå hvordan opplevelser av utstøtning og nederlag gjennom selvmordshandlinger kan bli til uimotsigelige personlige uttrykk for uutholdelig fortvilelse hos en person som ønsker å være deltaker i samisk kultur og hverdagsliv. Men akkurat de samme deltakerne vil kunne spørre hverandre «Hva er det vi utsettes for?». Da viser de til presset fra den omgivende majoritet med sine hegemoniske tolkninger. Selvmord blant samer kan også oppleves som en form for svik innenfor en minoritetskultur der medlemmene arbeider for anerkjennelse og fellesskap. Skulle ikke dette fellesskapet være inkluderende og støttende, slik at det ble færre og ikke flere selvmord sammenliknet med andre folkegrupper? Eller, kan det være slik at noen medlemmer av en minoritetskultur kan bli stående alene i en form for motstandskamp der de kan bli utsatt for overveldende belastninger og uopprettelige nederlag?

Svarene som kommer i avhandlingen, viser hvordan deltakerne ser seg selv med en form for tvisyn: de er både medlemmer i og observatører til samisk kultur. Det virket som de kunne akseptere hverandres ulike synspunkter, men også samle seg om mulige og rimelige forklaringer på at selvmord skjer blant samer. Det er opprørende og ubehagelige hendelser som har skjedd – og som ikke minst – kan skje igjen.

PhD-avhandlingen

Jeg skal i denne omtalen komme nærmere inn på hva som preget samtaleene i fokusgruppene. Men jeg vil først fremheve at jeg under lesningen av avhandlingen har stilt meg selv det analoge spørsmålet om hvordan det er viktig for psykologer og kulturforskere å snakke om selvmord blant samer. Jon Petter Stoor har ikke bare referert hva deltakerne snakket om i fokusgruppene, men han har analysert det som ble sagt som et empirisk materiale som er egnet til å skape ny og bedre kunnskap. Det faglige formålet er å sette nye standarder for hjelpeapparatet og gjerne også forebygge selvmord i Sápmi.

Avhandlingen omfatter to artikler om fokusgruppene i henholdsvis Sverige og Norge (Stoor m.fl., 2015; Stoor m.fl., 2019). Dessuten finnes en tredje artikkel om ulike tiltak som er blitt drevet fra helsevesenet og fra samiske kulturinstitusjoner i Norge, Sverige og Finland, og som har hatt til formål å bygge motstandskraft og redusere selvmord blant samer (Stoor, Eriksen & Silviken, 2021).

Siden jeg var en av opposentene ved doktordisputasen, har jeg kunnet vurdere avhandlingens faglige bidrag – og ikke minst diskutere dette med ham.

Treffer han, og har han belegg for det han skriver? Eller, sagt på en annen måte: Når Jon Petter Stoor og jeg og andre forskere og fagfolk skal bruke det som denne avhandlingen bidrar med til en bedre forståelse av selvmord blant samer, hva er det da viktig at «vi» snakker om? I tillegg til det Jon Petter Stoor allerede har pekt på i avhandlingen, har jeg noe jeg vil løfte frem som innramming og tematisering for den videre fremstilling av selvmord blant samer i et fagtidsskrift.

Å være ung mann i Sápmi

For det første, vil jeg argumentere for at når selvmord skal gjøres til et tema som angår samisk kultur og identitet, må en rette oppmerksomheten mot tilhørighet og sosial deltakelse spesielt blant unge menn. Det blir viktig å lete etter hvordan deltakelsen i samiske lokalsamfunn åpner for at gutter og unge menn etter hvert kan finne sin plass og betydning blant andre voksne menn. Dette blir et bakgrunnsteppes for å forstå at likevel kan noen komme til å bli fanget og begrenset gjennom de krav som kulturen stiller til å være en mann blant menn på den beste og riktige måten. Spørsmålet er derfor ikke hvordan menn flest «er», men hvordan maskulinitetsdynamikker kan spilles ut: Hvordan blir det forstått når noen enkeltpersoner – i ekstremt sjeldne situasjoner, men med veldig dramatiske uttrykksformer – trekker seg og forkaster det å være i livet som akkurat det de er, nemlig en personlig utgave av en blivende samisk mann.

For det andre vil jeg forsøke å unngå å snakke som om et selvmord er et selvmord. Det er ingen grunn til å tro at de alle er bygget over samme lest. Selvmord kan ha ulike årsaker og uttrykke ulike slags besvær over livet, men det dreier seg om en form for personlig refleksjon over eget liv: Slik livet nå er, kan det ikke være, og det er ingen farbar vei videre. Det er nødvendig å minne om dette fordi den forståelsen som kopleter selvmord til psykisk sykdom, har fått en slags selvfølgelighetens forrang. Statistisk sett øker psykisk sykdom risikoen for selvmord, og det i betydelig grad. Men denne sammenhengen kan bli til en form for overgeneralisering som ikke er dekkende for de personlige drivkreftene som kommer i spill. Rimeligvis er det en rekke ulike «storylines» som kan tas i bruk og bli fulgt, både i selvmordsforsøk og i selvmord. Noen selvmord formidler at personen det gjelder heller vil «sovne inn», mens andre formidler «raseri og hevn». Det er heller ikke sikkert at alle selvmordshandlinger fra samer uttrykker noe om å stå i en samisk kontekst. Men det kan være slik, og det kan uansett bli oppfattet slik.

Det som er utfordringen når samer snakker om selvmord som noe som skjer blant dem, er å forstå om det er noe de gjenkjenner. Det er det samme som å se etter hva slike hendelser gjør med dem. Det er dette Jon Petter Stoor har tatt tak i, ikke bare i avhandlingen, men også i andre forskningsbidrag (Jacobsen, Stoor & Eriksson, 2020; Stoor, 2015).

Temaer i analysen

Gjennom analysen av samtalene i fem fokusgrupper fra samiske samfunn i Sverige ble fire hovedtemaer løftet fram (min oversettelse til norsk, fra Stoor m.fl., 2015):

- Det er viktig å snakke om hvordan samer må kjempe for sin kultur og vise at reingjeterne er de som står midt i denne kampen
- Selvmord blant samer følger av at de står i fare for å miste sin identitet
- Det er som en ild er i ferd med å spre seg i den samiske verden (eller: i den samiske verden kan selvmord spre seg som ild i tørt gress)
- Det er vanskelig for samer å få mental helsehjelp slik de trenger

Reingjeterne er rimeligvis menn, kanskje særlig menn som definerer seg som unge voksne. Mens *samisk identitet* og *samisk verden*, samt *samiske hjelpebehov* viser til generelle og kjønnsnøytraliserende diskurser.

Fra fem fokusgrupper i samiske samfunn i Norge samlet analysen seg om seks temaer (fra Stoor m.fl., 2019):

- Samene blir utsatt for dårlig behandling fra majoritetssamfunnet
- Men noen samer utsettes for dårlig behandling fra andre samer
- Alle nederlagene som har preget samisk historie har etterlatt seg et tomrom
- Samer blir ikke tilbudt tilstrekkelig og god mental helsehjelp
- De tette samiske nettverkene kan ha både positive og negative konsekvenser for de som skal høre til
- Samer kan bli rammet av den samiske kulturens krav om at enhver skal kunne klare seg selv

Her er det ingen direkte henvisninger til unge menn. Men det samiske ordet for å klare seg selv (birget) har kanskje en viss konnotasjon til maskuline fellesskap og fysiske ferdigheter. Alle disse temaene er så pass brede og generelle at det er mulig å betrakte dem som inngangsporter til mer spesifikke betraktninger.

At det er viktig å snakke om bedre helsehjelp for samer som har fått psykiske problemer, er nokså opplagt. Men det er heller ikke særlig spesifikt. Når det blir pekt på at samer kan bli dårlig behandlet, men også kan behandle hverandre dårlig, danner det seg et bilde av selvmord som følge av utstøtning og nedvurdering fra flere kanter. Det legges også inn en historisk dimensjon: Samiske fellesskap er blitt tømt for innhold, og samisk overlevelse innebærer at enhver skal kunne klare seg selv (som best en kan). Å føle seg innholdsløs eller verdiløs i forhold til en idealisering av hvordan det var «før», det kan oppleves som et særlig tap for menn.

Samer flest er ikke direkte involvert i reindriften, men reindriften er likevel en nøkkelmetafor for det samiske – uansett hvordan det blir definert. Her dreier det seg om å stå midt i kampen. Det er som om deltakerne i fokusgruppene har vært inne på at når selvmord rammer noen av de unge mennene i reindriften, så er det et kollektivt identitetstap for det samiske som et større og mer mangfoldig fellesskap. Er selvmord blant samiske unge menn et varsel om at noe «selvødeliggende» er i ferd med å spre seg? Hvis selvmord skal snakkes om som et varsel, handler det ikke bare om et enkelt tapt liv, men om en kultur i fare.

Fra kjønnsnøytraliserende til mer kjønns spesifikke forståelser

Jeg tillater meg å spinne videre på de temaene som Jon Petter Stoor har presentert og illustrert i de to artiklene som inngår i avhandlingen. For å forstå hvordan det er viktig å snakke om selvmord blant samer, kan det være grunn til å bryte med de kjønnsnøytraliserende talemåtene. I vitenskapelige artikler er det vanlig å sammenlikne kvinner og menn for å se om det finnes kjønnsforskjeller. Slik er det med selvmord. Det forekommer betydelig hyppigere blant menn enn blant kvinner. Selvmordshandlingene er også tendensielt ulike: Menn bruker mer voldelige metoder og får derfor større gjennomføringskraft. Et slikt bilde av en paradoksal handlekraft dukker opp i fortellinger på tvers av mange kulturer.

Samtidig er det som om forskere avstår fra videre tankegang om hva en slik kjønnsforskjell kan bety. De vil helst unngå å videreføre stereotype forestillinger om hvordan menn «er», og dermed gjøre dem annerledes enn kvinner. Men tilhørigheten til identitetskategorier som kvinne/mann – og som samisk/ikke samisk for den saks skyld – er ikke først og fremst spørsmål om å finne fram til essensielle egenskaper. Det handler om hvordan alt som har med kjønn å gjøre, kommer i spill og blir dramatisert i forhold mellom menn og kvinner, og i forhold mellom menn. Slike forhold bygges opp og vedlikeholdes i kulturelle kontekster. En manns selvmord blir et tvetydig uttrykk for å ville og ikke kunne leve som mann. Skal analysene bevege seg fra gruppesammenlikninger og videre til psykososiale dynamikker, må en åpne for at maskulinitet kan markeres – eller undergraves – på varierte måter. Maskulinitet så vel som feminitet er uttrykksformer under stadig endring gjennom livsløpet, fra en generasjon til den neste, og gjennom historien (Haavind, 2000). Nesten alle forsøk på å karakterisere grensedragninger mellom en kultur og en annen, peker på noen kjønns spesifiserende uttrykk for hvordan dette skal ivaretas av kvinner og av menn. Selv om samiske koffer har mange fellestrekk, ivaretar de også kjønn. Slik er det også med andre grensedragninger.

Jon Petter Stoor er også inne på slike betraktninger. I en annen artikkel der han er en av medforfatterne, trekkes det frem at selvmord blant samer er kjennetegnet ved at de særlig utføres av samiske menn som er unge, og som er

tilknyttet reindriftsnæringen (Jacobsson, Stoor & Eriksson, 2020). Videre er det slik at metodene som disse mennene bruker er definitive og markert voldelige, slik som skyting og hending. Den type skript som selvmordshandlingene inngår i, kan ofte koples til sosiale anledning hvor menn har markert sitt fellesskap ved å drikke alkohol. Forfatterne peker også på at et liknende bilde tegnes gjennom undersøkelser av selvmord blant urfolk i andre regioner i verden. Urfolksstatus bygger på historisk kontinuitet til et territorium som er blitt kolonialisert fra en nasjonalstat. Det er mulig å si at en mann som tar sitt liv, forlater dette territoriet istedenfor å bevare, utvikle og overføre det (Stoor, 2015). Når nederlaget blir fortolket som et tap for alle, kan det mobilisere motstand.

Urfolksstatus for menn innebærer at de skal kunne markere sitt folk som egenartet og annerledes enn menn som tilhører den «umerkede» majoriteten. Samtidig skal de kunne se seg selv som tilhørende den generelle kategorien menn, med like gode kapasiteter og rettigheter. Utfordringen for noen samiske menn kan bli at dersom de må vise handlekraft og pågangsmot også i forhold til betingelser som de ikke har kontroll over, kan enkelte ende opp med en form for sårbarhet som er vanskelig å håndtere. Dette er ikke helt det samme som å si at menn må bli bedre til å snakke om følelser. Felleskap blant unge og voksne menn er ofte forankret i sosiale arenaer for kroppslig styrke og utholdenhet, men også i sosiale arenaer der tilhørighet markeres gjennom drikking av alkohol. Det som kjennetegner slike samvær er nettopp mulighetene det gir for direkte deling av de samme følelser. Det gjelder følelser i retning av glede så vel som sinne, og inkluderer utforskende og grenseoverskridende humor. Hva skal til for at en samisk ung mann med feste i reindriftsnæringen skal reagere på det han opplever som trusler mot sin tilhørighet som mann blant andre menn, slik at han kan ende opp med å ta livet av seg selv på en besluttsom og uopprettelig måte?

Spredning av selvmord fra mann til mann

Det kan se ut som forskningsinteressen for selvmord blant samer ble forsterket av at ikke bare ett, men flere sammenkoblede selvmord spredte seg fra mann til mann i noen samiske lokalsamfunn. Også dette har Jon Petter Stoor redegjort for (Stoor, 2015). Slike serier av selvmord gir inntrykk av at et dødelig handlingsmønster «smitter» fra den ene unge mann til den neste i samme miljø. Dette har hendt både i Norge og i Sverige, og det skaper naturlig nok følelsesmessig utrygghet og mobiliserer forklaringsforsøk. Kjente og ukjente konflikter ble trukket frem og engasjerte mange kulturmedlemmer – ikke bare menn. Det brennende spørsmål blir om samene i møte med slike katastrofer skal søke etter «feilene» blant seg selv, eller gjøre dette til en kamp for rettigheter og styrket deltakelse og utfoldelse overfor storsamfunnet. Diskurser om selvmord som

noe som sprer seg «som ild» blant unge samiske menn, kan svekke, men også styrke og revitalisere de politiske diskursene.

I slike situasjoner kan styrking av psykisk helsevern og forskning på psykiske lidelser bli en form for fredsmekling. Alle er for tiltak som kan forebygge selvmord i Sápmi. Noe også Jon Petter Stoor forteller om i den nevnte artikkelen fra 2015. I selve PhD-avhandlingen har han omhyggelig gjennomgått de initiativ som er tatt i årene etter 2005 med det formål å forebygge selvmord blant samer.

Det finnes nemlig en rekke slike tiltak, og han undersøker hvilke problemer de er ment å løse. Selvfølgelig gjelder dette forsøk på å skape bedre kunnskap og bedre helsetjenester. Men det omfatter også en rekke lokale sosiale tiltak som skal styrke egen innsats for bedre arbeidsforhold i reindriftsnæringen, eller som tilbyr samværsformer der unge menn kan støtte og anerkjenne hverandre. Behovet for å anerkjenne og styrke kulturell tilhørighet ble ivaretatt gjennom workshops for å drive med joik eller delta i historiefortelling. Disse sosiale og kulturelle initiativene er blitt båret oppe av et ønske om at det som er skjedd, ikke må skje igjen. Det er lett å se at de er innrettet mot å treffe unge menn, og risikozonen er bredt definert. Kulturelle verdier som er kommet i spill i kjølvannet av selvmord blant unge samiske menn, kan bli uttrykt og styrket gjennom tiltakene.

Dette er en form for bearbeiding som kan skape forsoning. Kulturelle fellesskap kan erstatte den skjulte smerten og skammen med stolthet. Slike initiativ er ofte blitt drevet av noen ildsjeler fordi de søker etter en form for forståelse av hva som er på ferde. Om dette har noen direkte registrerbar effekt på antall selvmord, slik forskere vanligvis etterlyser, er høyst tvilsomt. Det er derfor selvmord blant samiske unge menn må «snakkes om». Deltakerne i fokusgruppene snakket om at det var behov for bedre helsehjelp for mentale lidelser i samiske lokalsamfunn. Men blir denne form for «snakk» stående alene, kan det komme til å fungere som en avledningsmanøver. Oppmerksomheten blir ledet bort fra selvmordet som et eksistensielt drama i livet til en ung mann som har beveget seg i grenselandet mellom norsk og samisk kultur. De tiltakene som fremhever kulturelle verdier, snakker tydeligere om spenningsforholdet mellom ulike former for maskulinitet.

Selvmord – en sak for helsevesenet?

I deler av avhandlingen fører Jon Petter Stoor et vitenskapeliggjort språk som er basert på den forutsetning at selvmord er en helselidelse. Når denne definisjonen blir toneangivende, kan det føre til en essensialistisk forståelse av alle selvmord som grunnleggende like – både i årsak og i konsekvens. Da blir selvmord fremstilt som et gitt «noe» som oftere rammer samer i sin alminnelighet. Det er som om nøkkelen til forståelse ligger i å sammenlikne samer med andre folkegrupper. Slike sammenlikninger setter forskerne på sporet av noe

det kan være verdt å studere nærmere. Men i et forsøk på å forstå selvmord som kulturell hendelse, er helsevesenets involvering – eller neglisjering – en del av hendelsesforløpet.

Det overordnede formålet med Jon Petter Stoors undersøkelser er å komme seg videre fra spørsmål om hvor ofte selvmord skjer, og heller betrakte dimensjonen fra lidelse til sunnhet som en av flere mulige perspektiveringer. Likevel, det er som om han litt ufrivillig og nølende kommer til å røpe at det særlig handler om forvaltning av maskulinitet som identitetsmarkering og som kompetanse for deltakelse i sub-kulturelle fellesskap. Altså, ikke selvmord som noe alle menn har felles, men som en mulig markering av nederlag og utenforskap i det som skulle være et fellesskap. Kunne han snakket om dette på en tydeligere måte? Når forskere skal snakke sammen om selvmord blant samer, ønsker jeg at vi gjør det på en måte som vever tre tråder sammen: å forvalte samisk kultur, å være mann i samiske lokalsamfunn og familier, og å gå fram slik at en blir voksen. Et gjennomført selvmord klipper av alle disse tre trådene. For å sette det på spissen: Jeg argumenter for at det er de unge mennenes selvmord det er viktig å snakke om som samiske. Andre slags selvmord kunne man i denne sammenheng bare la ligge.

Maskulinitetsuttrykk hos samiske unge menn er hverken forutbestemt eller nødvendigvis tradisjonelle. Tradisjonsbevaring er snarere ett mulig svar på dagens utfordringer når de skal leve sine liv i lokalsamfunn der samisk kultur er synlig og gjøres til et felles anliggende for noen. De unge mennene liv som menn, er her som alle andre steder, oppe til og gjenstand for løpende forhandlinger. I all hovedsak, hevder jeg, vil det dreie seg om sammenlikning med og tilknytning til andre unge menn som identifiserer seg som samiske. Deres forhold til egen opphavsfamilie og forhold til potensielle kjærester, samt deres bruk av muligheter for skolegang og arbeidsdeltakelse, kan betraktes som kulturelle redskaper. Mens oppgaven å finne seg selv som en blant de andre unge mennene blir den viktigste eksistensielle utfordringen. De fleste lykkes med dette, og innbyrdes lojalitet innbyr til at de hverken skal overby eller underby hverandre. Men for noen få blir livet likevel uoverkommelig. Selvmord er hverken typisk eller vanlig som reaksjon, men det er «talende». Dermed kan selvmordshandlinger bli maskulint preget, og samtidig markert som samiske i sin konsekvens. Dette er meningsinnholdet når selvmord er gjennomført av en ung mann fordi det «toppet seg» og ble for mye for ham. Ikke rart at det også blir et følsomt tema å snakke om.

Forskningsetiske utfordringer

Under lesningen av Jon Petter Stoors avhandling fikk jeg flere ganger en slags fornemmelse av at de undersøkelsene som var gjennomført, ikke helt stemte overens med det som opprinnelig var planlagt. Jeg er veldig sympatisk innstilt

til det som er avhandlingens bærende ide, nemlig at akkurat nå er det på tide å rette oppmerksomheten mot hvordan det snakkes om selvmord i ulike sosiale kontekster. Dette bidrar til at den generaliserte diskursen om hvilke «faktorer» som predikerer selvmordsrisiko ikke blir fullstendig enerådende. La gå at den gir en form for oversikt. Men ethvert selvmord inngår i en serie hendelser som berører forholdet mellom flere personer. Og selve selvmordshandlingen bygger på et kulturelt forankret «manuskript». Det er noen andre enn den som er død, som må overta oppgaven å finne ut av og autorisere det spesifikke forløpet i det enkelte tilfelle. Slik var det det skjedde, det skjedde fordi ..., og det førte til at .... Det er denne form for ettersøking som plasserer fortellingene om selvmord i serier eller grupper. I denne avhandlingen er det «blant samer» som står på dagsorden – eller som jeg vil anbefale, la «blant samer» bli koplet til «fra samiske unge menn». Det er vanskelig for meg å vite om det var deltakerne i fokusgruppene som i sine diskusjoner holdt spesifikke selvmordshendelser på avstand, fordi de nettopp syns det var for ubehagelig å trekke inn personlige erfaringer. Eller, rett og slett fordi de ville overholde en «taushetsplikt». Men det kan virke som de holdt seg til en form for kulturforståelse, helt i tråd med slik invitasjonen lød.

Jeg fortsatte likevel å lure på om ikke psykologen og forskeren Jon Petter Stoor også var ute etter å lære noe av det enkelte tilfellet, der noen berørte og noen andre ble berørt. Og ja, da jeg spurte, forklarte han at i den opprinnelige forskningsplanen hadde han og medarbeiderne tenkt å ta utgangspunkt i individuelle selvmordshandlinger, og så intervju flere av de personene som dermed var blitt etterlatte og hadde måttet arbeide med å finne mening i det som var skjedd. En slik PA-studie (PA som i Psychological Autopsy) lot seg imidlertid ikke gjennomføre. Det er flere grunner til at dette prosjektet stoppet opp. Men jeg vil nevne vanskene han møtte da han ville forankre selve undersøkelsen av en serie selvmordshendelser i samisk kultur. Det viste seg nemlig at det er forskjell mellom de norske og de svenske reglene for etisk godkjenning av helseforskning. I Norge kan Jon Petter Stoor ikke benytte sine nettverk til rekruttering av deltakere. Selv om han og hans medarbeidere nyter høy tillit i de samiske miljøene og nok var i stand til å finne fram til personer med relevante erfaringer som etterlatte, kunne de ikke intervju dem om hva som hadde skjedd og hva de trodde om den unge mannens liv og død. Men det er grunn til å spørre om ikke en slik studie i første omgang ville bringe forskerne tettere på erfaringene fra de som var etterlatte, for så i neste omgang kunne bidra med forståelse og bearbeiding for andre medlemmer av kulturen. Resultatene fra en slik studie kunne vært tilbudt som et støttetiltak overfor etterlatte, omtrent på linje med lokalt forankrede kultursensitive tiltak av den type som er gjennomgått og presentert i avhandlingen.

Jeg har selv vært med på en PA-studie som omfattet intervjuer med etterlatte etter unge menns selvmord. Men den var forankret ved Folkehelseinstituttet, og eksemplariske kasus ble samlet inn fra hele landet (Rasmussen, Haavind & Dieserud, 2018). Det var mulig å anonymisere historiene som de etterlatte kunne fortelle, ved å rense dem for alt kulturelt innhold. Det ble en analyse av unge menns selvmord i en kontekst som besto av fortellingene fra deres mødre og fedre, fra eventuelle søsken og kjærester, men fremfor alt fra unge mannlige kamerater. De som deltok, tok imot intervjuere på sine hjemsteder rundt omkring i Norge. Deres motivasjon for å fortelle, var at de skulle bidra til faglig forståelse, samt dele sorg og leve videre. Det er også grunn til å merke seg at deltakere i en slik PA-studie ikke er pasienter, og at det derfor heller ikke dreier seg om helseforskning. Hadde forskerne i Sápmi presentert seg som sosialantropologer og lokalsamfunnsforskere hadde de ikke vært underlagt de samme godkjenningsrutinene, men kunne brukt «snøball»-metoden for å finne deltakere.

Selvord for å unngå det uunngåelige

Unge menn som har tatt livet av seg, viser seg ofte å være menn som ikke bare legger vekt på å klare seg selv, men som også har klart seg godt på mange arenaer. Derfor har de heller ikke søkt helsehjelp for personlige nederlag. Når selvmordet ser ut til å være nøye planlagt, er det for å kunne holde det skjult. De pårørendes tolkning kan derfor bli at han har fulgt det som for ham har fortonet seg som den eneste veien ut – for å unngå avsløring og ytterligere nederlag. Det kan også virke som avslutningen er regissert med et innslag av selv-heroisering (Rasmussen, Haavind & Dieserud, 2018).

Jeg skulle gjerne visst om deltakerne i fokusgruppene av og til brukte selvmord utført av unge menn som eksempler på hvordan de gjerne ville kople selvmordshandlinger til samisk kontekst. Men det kan også hende at de hadde en stilltiende overenskomst om at de nettopp ikke skulle bevege seg inn på steder hvor de mest smertelige erfaringene ligger begravet. Studier som denne, av hvordan det er viktig å snakke om selvmord, gir ikke eviggyldige anvisninger. Når selvmord blir snakket om, virker det tilbake på selve fenomenet. Formålet med å snakke sammen er forandring. Da blir selvmord blant samer ikke helt det samme som det var. Når vi som er psykologer og kulturforskere skal justere og endre vår måte å snakke om selvmord på, må vi lære av de som har personlige historier å fortelle. Men vi skal ikke bare gjengi det vi hører. Vår analyse skal omforme de personlige beretningene til en bedre forståelse av kulturelle spenninger og endringer.

PhD-avhandling fra
Senter for samisk helseforskning
UiT Norges arktiske universitet, 2020.
<https://munin.uit.no/handle/10037/19912>

Referanser

- Haavind, H. (2000). Analytiske retningslinjer ved empiriske studier av kjønnede betydninger. I H. Haavind (red.), *Kjønn og fortolkende metode: Metodiske muligheter i kvalitativ forskning* (s. 155–220). Oslo: Gyldendal akademisk.
- Jacobsson, L., Stoor, J. P. A. & Eriksson, A. (2020). Suicide among reindeer herding Sámi in Sweden, 1961–2017. *International Journal of Circumpolar Health*, 79(1), Article 1754085. <https://doi.org/10.1080/22423982.2020.1754085>.
- Rasmussen, M. L., Haavind, H. & Dieserud, G. (2018). Young men, masculinities, and suicide. *Archives of Suicide Research*, 22(2), 327–343. <https://doi.org/10.1080/13811118.2017.1340855>.
- Stoor, J. P. A. (2015). Varför söker svenska samer vård i Norge? – Om kultur och kontext i samisk psykiatri. *Socialmedicinsk tidskrift*, 92(1), 26–37.
- Stoor, J. P. A., Kaiser, N., Jacobsson, L., Renberg, E. S. & Silviken, A. (2015). “We are like lemmings”: Making sense of the cultural meaning(s) of suicide among the indigenous Sami in Sweden. *International Journal of Circumpolar Health*, 74(1), Article 27669. <https://doi.org/10.3402/ijch.v74.27669>.
- Stoor, J. P. A., Berntsen, G., Hjelmeland, H. & Silviken, A. (2019). “If you do not birget [manage] then you don’t belong here”: A qualitative focus group study on the cultural meanings of suicide among Indigenous Sámi in arctic Norway. *International Journal of Circumpolar Health*, 78(1), Article 1565861. <https://doi.org/10.1080/22423982.2019.1565861>.
- Stoor, J. P. A., Eriksen, H. A. & Silviken, A. C. (2021). Mapping suicide prevention initiatives targeting Indigenous Sámi in Nordic countries. *BMC Public Health*, 21(1), 1–11. <https://doi.org/10.1186/s12889-021-12111-x>